

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Rodina – její funkce primární prevence

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. et Mgr. Vendula Jašková

Vypracovala:
Lenka Zichová

BRNO 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Rodina – její funkce primární prevence“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Bystřici nad Pernštejnem, dne 15.4.2001

.....
Lenka Zichová

Poděkování

Děkuji paní Mgr. et Mgr. Vendule Jaškové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat celé mé rodině a hlavně manželovi Petrovi za morální podporu a trpělivost, které si nesmírně vážím.

OBSAH

Úvod	4
1. Rodina	
1.1. Význam rodiny pro dítě.....	6
1.2. Postavení dítěte v rodině.....	7
1.3. Problémy současné rodiny.....	10
1.3.1. Rozvod a jeho dopad na dítě.....	11
1.3.2. Střídavá péče.....	13
2. Výchova	
2.1. Kdy začít s výchovou.....	15
2.1.1. Výchovné styly.....	17
2.1.2. Trest ve výchově.....	19
2.2. Sociální a emoční dovednosti.....	21
3. Komunikace	
3.1. Jak mluvit s dětmi.....	25
3.2. Jak trávit volný čas s dětmi.....	28
3.2.1. Děti a počítač.....	30
4. Výchova k zodpovědnému rodičovství	
4.1. Význam výchovy k rodičovství.....	32
5. Praktická část	
5.1. Kasuistiky výchovných stylů.....	35
5.2. Dílčí závěr.....	38
Závěr	40
Resumé	42
Anotace	43
Seznam použité literatury	44

Úvod

Téma, které jsem si vybrala pro svoji bakalářskou práci, se úzce dotýká každého z nás. Není pochyb o tom, že rodina má v životě člověka nezastupitelný význam. Zde si dítě osvojuje vzorce chování, návyky a dovednosti, které jsou pak rozhodující pro jeho orientaci ve společnosti, zejména mezilidských vztazích. Rodina může přinést svým členům pocit velkého štěstí, ale i zoufalství, pokud nacházejí v horších se rodinných vztazích pouze utrpení a pocity úzkosti.

Děti jsou od počátku života sociálními bytostmi a nemají-li možnost vyrůstat ve vřelém prostředí a nemají-li k dispozici spolehlivou a emočně zralou osobu, podléhají deprivaci s celoživotními následky. Cílem mé práce je dokázat, jak jsou první roky zásadní v mnoha ohledech vývoje dítěte. Velmi důležité oblasti, jako např. vytváření charakteru, mnohých osobnostních rysů i základních kamenů inteligence mají původ právě v prvních letech života.

Děti, které prožijí harmonické dětství, tak mají větší pravděpodobnost, že i v dospělosti budou spíše radostnými lidmi, otevřenějšími pozitivním prožitkům a optimistickému vnímání skutečnosti. Znamá americká spisovatelka Jean Liedloffová o tom v knize Koncept kontinua píše následující: „Miminko, které si dosyta užilo bezpečí a ochranné náruče, vyrostе zřejmě v sebejistého člověka, který bude oplývat přirozenými dovednostmi postarat se o svoji duševní rovnováhu. Pokud byl někdo v dětství naopak zvyklý na samotu, bude si v životě zase přitahovat situace, které mu ji zajistí. I navyklý stupeň strachu či ohrožení má tendenci zůstat zachován a náhlá ztráta toho, čeho se bojíme, může způsobit daleko hlubší a nepopsatelně horší formu nejistoty. Ba dokonce ani posuzování úspěchu či neúspěchu nebo štěstí či neštěstí nelze radikálně změnit.“

Bakalářskou práci jsem rozdělila do pěti kapitol. První kapitola je věnována rodině a jejímu významu pro dítě, zabývám se také vývojem postavení dítěte v rodině a problémy současné rodiny. Tím nejpálčivějším problémem je bezesporu rozvod a s tím související porozvodová péče o děti (zaměřila jsem se na tzv. střídavou péči), které rozebírám v souvisejících podkapitolách.

Ve druhé kapitole se zabývám výchovou, otázkou určování hranic ve výchově, roli trestu ve výchově a výchovnými styly. Věnuji se také rozvoji emočních a sociálních dovedností.

Významem efektivní komunikace rodičů s dětmi a důležitostí společně a kvalitně stráveného volného času se zabývám v kapitole třetí. Nedílnou součástí volného času dnešních dětí je počítač, také tomuto fenoménu se věnuji v příslušné podkapitole.

Čtvrtá kapitola je věnována důležitosti výchovy k zodpovědnému rodičovství.

Poslední kapitola mé práce je věnována případovým studiím výchovných stylů v rodině. Volným vyprávěním tří rodičů poukazují na to, jak výchova, kterou respondenti prošli v dětství, ovlivnila jejich vlastní výchovný styl, který nyní uplatňují na svých dětech.

Podkladem pro zpracování bakalářské práce je obsahová analýza dostupných materiálů a v praktické části rozbor kasuistik.

1. Rodina

„Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti s jakým se dítě setkává. Předurčuje jeho osobní vývoj, jeho vztahy k jiným skupinám lidí. Rodina dítě orientuje na určité hodnoty, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu určitý typ podpory.“
(Matoušek, 1997, s. 18)

1.1. Význam rodiny pro dítě

Rodinu lze chápat jako nejmenší sociální instituci, která společnosti poskytuje velmi důležité a těžko a nákladně nahraditelné funkce. V dějinném vývoji společnosti se řada funkcí rodiny měnila. Se změnami podmínek některé ustupovaly do pozadí nebo zcela zmizely, jiné nabývaly na závažnosti. Podle Z. Matějčka dnes rozhodujícího významu nabyly dvě funkce – zajistit citové zázemí a připravit děti pro život v dané společnosti. (Matějček, 1986, s. 32) Platí tedy i nadále, že zdravá rodina je nejlepší zárukou výchovy zdravých a emocionálně stabilních jedinců.

Rodina si vytváří určité podsystémy pro různé účely. Nejdůležitější jsou tři z nich:

- Manželský subsystém, který má hlavní úlohu. Způsob komunikace mezi manžely ovlivňuje i vývoj dětí. Děti se rodí se schopností napodobovat a hledat vzory. Vzor musí být jednoznačný, jinak ho děti nemůžou vnímat a zařadit. Jednoznačnost vzoru se potvrzuje opakováním. Opakováním dostane vzor podobu, do níž ho dítě snadno zařadí.
- Subsystém rodič a dítě u ženy vzniká při porodu a dále pak rozšiřuje hranice manželského systému. Říká se, že na rodičovství není nikdo připravený. Každé dítě je jiné. Rodiče nesmějí zapomínat vystupovat vůči dítěti jako zkušenější a zralejší.
- Sourozeneckým subsystémem se dítě učí spolupráci, soutěžení, vzájemné podpoře, vyjednávání, umění dělat kompromisy a schopnosti obětovat se ve prospěch druhého. Sourozenecké kompromisy dítě uplatňuje ve vztazích s ostatními dětmi, ale i v budoucím životě.

(http://www.marianne.cz/clanek/3879/rodina_ocima_psychologa_2_dil.html.)

Není pochyb o tom, že rodina má pro rozvoj osobnosti nezastupitelný význam. Zde si dítě osvojuje základní vzorce chování, návyky a dovednosti, které jsou pak rozhodující pro jeho orientaci ve společnosti, zejména v mezilidských vztazích. A to jak v pozitivním, tak bohužel v negativním smyslu. Rodina, ve které bývá ohrožen vývoj dítěte, je označována za rodinu dysfunkční. V dysfunkční rodině existují napjaté vztahy, je narušeno rodinné klima, chybí rodinná soudržnost, pozornost, láska a péče. Za takových podmínek je výchova značně problematická. Děti z dysfunkčních rodin se často potýkají s psychickou deprivací, vznikající následkem dlouhodobého neuspokojování citových potřeb. Při řešení obtížných situací tyto děti poměrně často selhávají a mnozí se v důsledku toho obracejí také k alkoholu či drogám. Psychicky deprivované děti bývají i školsky nezralé. Ve škole mají horší prospěch, než odpovídá jejich skutečnému nadání. Identita těchto dětí není ve školním věku určena vlastním výkonem, ale přetrvává u nich neuspokojená potřeba receptivity, zejména v citové a sociální oblasti.

„Rodina představuje systém mezilidských vztahů zvláštního charakteru. Život v ní je dobou dlouhodobého spolužití, v němž se prolíná touha po uspokojování celé řady lidských potřeb. Rodina vyvíjí, rozvíjí nebo potlačuje schopnosti a zájmy svých členů, především dětí, ovlivňuje a také určuje rozvoj dítěte po celý jeho další život, dává mu počáteční směr a spoluurčuje jeho životní cíl.“ (Brtníková, 1991, s. 158).

Rodina vybírá dítěti prostředí, kde bude žít, hračky, s kterými si bude hrát, kamarády, s nimiž bude trávit volný čas, rodina ovlivňuje návyky dítěte, jejich vznik i upevnování. Návyky a postoje přenáší rodina na dítě svým každodenním jednáním, každodenním rytmem, založeným na určitém režimu dne, životosprávě, mimorodinných vztazích všech členů rodiny, ale i na představách rodičů – na tom, jaké nároky kladou na jednání svých dětí, a na tom, jaké chtějí děti mít.

1.2. Postavení dítěte v rodině

Naši předkové neřešili, jestli je rodina dobrá pro děti a jejich psychický vývoj. Psychický vývoj a blaho dětí běžnou rodinu nezajímaly. Vztah k dítěti prošel v posledních několika stoletích zásadním vývojem a měnil se spolu s tím, jak se vyvíjela moderní rodina. Podle francouzského historika Philippa Ariese jsou city k dětem a

k rodině veskrze moderní. Dětství jako důležité životní období bylo objeveno teprve nedávno a v minulosti bylo téměř ignorováno. Teprve o 20. století se mluví jako o století dítěte a teprve poměrně nedávno začaly vznikat dokumenty, které práva dítěte upravují.¹

J. Dunovský ve své knize Sociální pediatrie rozlišuje několik vývojových etap v chápání dětství:

- První etapu nazývá obdobím infanticidy, tedy zabíjení dítěte – tato etapa začíná v dávném starověku a trvá asi do čtvrtého století po Kristu. Charakterizuje ji prakticky nulová hodnota dítěte, jež je chápáno spíše jako předmět. Je zcela závislé na rozhodnutí svých rodičů, přesněji svého otce, který s ním může jakkoli manipulovat.
- Druhá etapa je obdobím „nedbání, nevládnosti k dítěti“ - hodnota dítěte se po stránce ideové změnila, i když manipulativní přístup k dítěti přetrvává a jeho skutečná společenská hodnota se příliš nezvýšila. Dítě, pokud je vnímáno jako člověk, je vnímáno jako jeho zmenšenina, bez nějakých zvláštností, odpovídajících potřebám dětství jako vývojového období. Tato etapa trvala asi do 13. století.
- Třetí etapa je ve znamení ambivalentního přístupu k dítěti a trvá asi od čtrnáctého století do sedmnáctého. Dětství se již začíná přiznávat větší význam jako přípravného období pro dospělost. Významným obratem ve vztahu k dítěti a dětství všeobecně je činnost Jana Amose Komenského, který neobyčejně povýšil prestiž dětství nejenom pro budoucnost každého dítěte, ale i celé společnosti.
- Čtvrtá etapa zahrnuje celé osmnácté století. Rodiče vstupují do života dítěte a snaží se jej formovat k obrazu svému. Zvláště pak díky J. J. Rousseauovi, Pestalozimu a dalším se situace dítěte podstatně mění. Přirozené potřeby dítěte

---

¹ 1) Skutečnost, že děti mají stejná práva jako dospělí a že jejich práva je potřeba chránit speciálními zákony, byla zakotvena v Ženevské deklaraci práv dítěte z roku 1924 a v Deklaraci práv dítěte přijaté Spojenými národy v r. 1959. Jedním z nejdůležitějších dní v historii vztahu dítěte a společnosti byl 20. Listopad 1989, kdy byla OSN přijata Úmluva o právech dítěte, která byla ratifikována Federálním shromážděním tehdejšího Československa v roce 1991.

se dostávají do popředí a začínají být alespoň v těch základních podobách poznávány a uskutečňovány.

- Pátá etapa je označována jako socializační. Zahrnuje devatenácté století a přechází až do poloviny století dvacátého. Je ve znamení neustále se zvyšující hodnoty dítěte, hlubšího poznávání života a vývoje dítěte a jeho potřeb. Prosazují se první tzv. dětské zákony zakazující postupně různé formy dětské práce a začínají vznikat jednotlivé specializace, zaměřené na dětský věk (pediatrie, hygiena, psychologie, sociologie a další). Dětství je přiznáván již svébytný význam v přípravě pro život. Přitom však význam časného dětství (do tří let věku), je dosud prakticky až do čtyřicátých let dvacátého století nedoceňován.
- Šestá etapa je obdobím podpory a pomoci dítěti. Dítě je již plnohodnotnou lidskou osobností, nositelem právní subjektivity. Současně se dětství dostalo plné hodnoty jako přípravy na život a to vlastně již před narozením. Při tom emocionální vazby nabyly na intenzitě a staly se rozhodujícím kohezivním faktorem i pro vztah rodiče-děti. (Dunovský, 1999, s. 43-47)

Pro bližší poznání hodnoty dítěte v České republice po r. 1990 jsou zajímavá data z projektu Value of children and intergenerational relationship. Celkově data z projektu naznačují, že nejdůležitější důvody pro početí dítěte leží víc v rovině emočního zisku z rodičovství (jedinečnost vztahu mezi rodiči a dítětem, možnost rodičů sdílet s někým „vše, co mají“ a posílení vztahů v rodině mezi jejími jednotlivými členy) než v praktické užitečnosti dětí a jejich (okamžitého či budoucího) finančního přínosu. Faktorová analýza dat v použitých škálách (jde o data za Českou republiku) pro ocenění míry jednotlivých důvodů pro to „mít dítě“ našla následující faktory:

- 1) Dítě jako zdroj a předmět (převážně pozitivních) emocí.
- 2) Dítě jako přirozená součást, opora, naplnění života a investice.
- 3) Dítě jako výraz kontinuity života.
- 4) Dítě jako potvrzení vztahů v rodině.
- 5) Dítě jako zábava a předmět realizace. (Sirovátka, Hora, 2008, s. 111-112)

1.3. Problémy současné rodiny

Rodina je bezesporu základní jednotkou společnosti, klíčovou pro blaho všech jejích členů. Její podoba i funkce se ovšem v průběhu staletí měnily a mění se dodnes. V životě každé rodiny se výrazně odrážejí všechny proměny, ke kterým dochází ve společnosti. „Rodina představuje biosociální systém, který neustále hledá a nachází své místo ve společnosti a přitom společností je znovu a znovu ovlivňován a formován.“ (Dunovský, 1992, s. 92). Způsob života se nepromítá jen do oblasti hmotného zabezpečení obyvatelstva, podstatnou složkou je i vztah k ostatním lidem a k sobě samému.

V tradiční společnosti byla rodina osou života, protože se na její úrovni odehrávaly všechny události, které se v moderní společnosti odehrávají ve formálních organizacích. Rodina plnila především funkci ekonomickou, tedy zajišťovala přežití svých členů, a manželství – jako její počátek – byla uzavírána zejména podle majetkového klíče. Širší rodina, která často spojovala dvě generace či zahrnovala veškeré příbuzenstvo, se postupně zmenšovala až do podoby nukleární rodiny, skládající se pouze z rodičů a jejich dětí.

20. století přineslo instituci rodiny mnoho dalších změn. Ženy se začaly více zapojovat do veřejného života a vstupovat do zaměstnání, a tím se také měnilo jejich postavení ve společnosti i jejich rodinná role. Současná rodina se nepochybně mění v tom smyslu, že oba rodiče se stále vyrovnaněji podílí jak na výchově dětí, tak na ekonomickém zabezpečení rodiny, a že oba rodiče se také celoživotně společensky a profesně rozvíjí. Sladit rodinný život s nároky na straně sféry práce vyžadujícími výkonnost, pružnost, volnost a mobilnost pracovní síly představuje dnes problém pro velkou část mužů a především žen. Velký zlom představovalo objevení moderních metod antikoncepce, díky nimž se založení rodiny stávalo čím dál více plánovaným rozhodnutím.

Transformující se ekonomické, politické i společenské procesy dostávají rodiny v novém tisíciletí pod stále větší tlak. Podle I. Možného (2002) se postmoderní rodina vyznačuje vysokou nezávislostí dětí na rodičích. Místo toho se objevuje spíše závislost na masmédiích a také nestálost v partnerském životě s následně stoupající bilancí rozvodů a zvyšujícím se počtem tzv. nesezdaných soužití. Velkým problémem současné rodiny je nedostatek společně stráveného času a účinná komunikace mezi členy rodiny.

Čas věnovaný dětem- ať již doma, či mimo něj- zanechává v jejich životech nesmazatelnou stopu. Proto by rodiče měli chvíle strávené s dětmi chápat jako správnou investici. Jedním ze základních pravidel pro vytvoření úspěšné rodiny je již zmiňovaná komunikace. Pokud se umíme dobře ptát a naslouchat dozvíme se mnohé a dokážeme i upevnit a prohloubit vazby mezi členy rodiny. Zároveň tak umožníme dětem lépe fungovat v rámci kolektivu a společnosti.

Další negativní změnou je odkládání dětí k televizi a počítači, úniky dětí k partám, na ulici atd. Dnes už není problémem jen všudypřítomná televize, ale celý komplex elektronických médií, která zaplňují prostor určený původně pro rodinu. Vyprávění pohádky nebo vysvětlování problému rodičem přinášelo nejen informaci, ale i zkvalitnění vztahu. Podle Z. Matějčka technické zaměření moderní civilizace vede k tomu, že technické hračky jsou stále dokonalejší a přitažlivější. Z repertoáru dětských her jsou pak do jisté míry vytlačovány hry s náměty rodinnými a společenskými. Přitom však právě zájem o lidské vztahy je třeba dnes u dětí prohlubovat a kultivovat. Je to nutná příprava, aby se jednou mohly dobře zamilovat, aby si dobře dovedly vybírat svého životního partnera, aby dovedly jednou založit zdravé, trvalé, citově vřelé společenství, v němž by se jejich dětem dobře dařilo.

Některými typickými fenomény současné rodiny se budu podrobněji zabývat v následujících podkapitolách.

1.3.1. Rozvod a jeho dopad na dítě

Dítě se rodí do partnerské dvojice, kde je muž- otec dítěte a žena- matka dítěte. Pro dítě je tato partnerská dvojice naprosto přirozená. Od obou rodičů přijímá ve svém životě mnoho dobrého. Poznává vlídné slovo rodiče, jeho pohlazení, přivinutí. Pro dítě je naprosto samozřejmé, že mu „patří“ oba- matka i otec. Pokud se rodiče rozejdou, je to pro dítě nepochopitelná situace.

Rozvodové statistiky v naší republice jsou hrozivé, v současné době se u nás rozpadá téměř každé druhé manželství. „Celkově roste počet dětí, které zakusily rozvod rodičů, a to ve všech jeho fázích. Jedním z důsledků této zkušenosti je legitimizace rozvodu a přechod od jeho vnímání jako „deviace“ k „normálnímu způsobu řešení“ manželských konfliktů.“ (Havlík, Kořa, 2002, s. 76)

Rozpadu manželství předchází měsíce, možná roky nepochopení, hádek, výčitek. Velmi často za přítomnosti dětí. Je až s podivem, kolik otců či matek se domnívá, že jejich vzájemný konflikt se děti netýká, že mu nerozumějí, případně, že o něm nevědí. „Ať rodiče chtějí, či nechťejí a ať si to uvědomují, či ne, je dítě vystavováno zvláštnímu druhu psychické zátěže, jejíž důsledky nejsou často rozpoznány včas ani vlastními rodiči či jinými blízkými osobami. Nejde totiž jen o důsledky, které by se projevovaly bezprostředně a okamžitě, ale o takové mechanismy, které se začnou projevovat ve vzorcích chování dítěte třeba až v období puberty, či dokonce na prahu dospělosti. (Matějček, Dytrych, 2002, s. 42)

„Pokoušíme-li se zjistit rozsah škod, které rozvod dítěti způsobil, rozhodujícím faktorem je věk. Předškoláci většinou situaci nechápou, byť prokazují známky narušení, jako např. podrážděnost nebo pocit viny. Jaksi intuitivně vědí, co se doma děje, a proto je pochopitelné, že mají tendenci lpět na svých rodičích silněji. Školáci si již situaci uvědomují daleko více. Proto procházejí obdobími depresí, samoty, strachu, špatných školních výsledků apod. mnohem častěji. Tyto děti mohou mít pokušení provádět nějaké asociální činy jako druh psychické kompenzace.“ (Melgosa, Posse, 2003, s. 28)

„Rozvod je dvojtečka v životě. Rozvodem by mělo končit období rodinných sporů a hádek, trápení, výčitek a scén, období neklidu a problémů.“ (Márová et al., 1975, s. 12) Ve většině případů tomu tak bohužel nebývá. Stává se, že jeden z rodičů se s rozvodem nedokáže vyrovnat, sebe staví do role hodného a partnera do role zlého. Může to dojít tak daleko, že se u dítěte vyvine tzv. syndrom zavrženého rodiče. Jedná se o „naprogramování“ dítěte jedním z rodičů proti tomu druhému, v jehož důsledku pak vznikne velmi zkreslený a vyhrocený pohled na druhého rodiče. Typické je, že míra obviňování a nenávisti za strany dítěte je zcela nepřiměřená skutečné vině či nějakému nedostatku zavrženého rodiče. Pro dítě to má dalekosáhlé následky.

Je zcela zřejmé, že to jak se dítě vyrovná s tak krizovou situací, jako je rozvod rodičů, závisí především na tom, jak tuto situaci zvládnou sami rodiče. Existují mnohé účinné cesty, jak zmírnit dětem jejich bolest a omezit negativní dopad rozvodu na jejich psychiku.

Jak dětem pomoci, aby to zvládly:

- Pokud je jasné, že partnerská krize povede k rozvodu, nesnažte se dětem lhát.
- Mluvte s nimi a ujistěte je, že rozvod není jejich vina, že je oba máte stále rádi.
- Neočerňujte před dětmi svého partnera.
- Nepoužívejte dítě jako prostředníka k vyřizování různých záležitostí a sporů mezi vámi dvěma.
- Svoje rozhovory s dětmi přizpůsobte jejich věku a chápání.
- Dokážete-li se sami vzájemně na všem shodnout, bude to v dané situaci ta nejlepší věc, kterou pro své děti můžete udělat.

(<http://www.nasemimi.cz/clanky-zena-a-rodina/rozvod-19.html>.)

Děti nenesou odpovědnost za rozpad rodiny a nikdy by jeho následky neměly trpět. Jestliže jsou oba rodiče schopni se řádně vyrovnat se svou novou pozicí v životě, mohou minimalizovat škody, které jejich děti rozvodem utrpěly.

1.3.2. Střídavá péče

I přesto, že se v posledních letech střídavá péče o děti po rozvodu skloňuje ve všech pádech napříč celou společností a náš právní řád jí dává zelenou už několik let, rozhoduje se pro ni jen velmi malé procento rozvádějících se párů. Je za tím tradiční česká opatrnost a nedůvěra k novotám, nepružnost soudů, neochota určité části rodičů podílet se tak velkou měrou na výchově či snad strach, aby dítě neustálé stěhování od táty k mámě nějak ošklivě nepoznamenalo. Střídavá péče má jistě své nevýhody a zápory, ale stále zůstává jedním z nejmenších zel, které mohou děti potkat poté, co se partneři rozejdou.

Má-li střídavá péče fungovat, je zapotřebí, aby oba rodiče byli spolu schopni komunikovat a dokázali se domluvit na podobném systému fungování rodiny. Zároveň se rodiče musejí umět shodnout na důležitých věcech, jako jsou nákupy nákladnějších věcí, volba školy nebo kroužků apod., a pravdivě se informovat o všem, co se přihodilo, když bylo dítě v jejich péči. Mohlo by se zdát, že taková komunikace mezi lidmi, kteří se rozešli, protože spolu neuměli žít, není možná. Jenže tady nejde o jejich rozbité sny, ale o společné dítě a jeho blaho. Problém je, že mnohdy bývají zájmy dítěte až tím posledním, o co rodiči prosazujícímu střídavou péči jde. Časté bývají bohužel i takové motivy, jako msta bývalému partnerovi či partnerce za to, že mě opustil, nebo touha udržet si vliv na dítě.

Co je pro dítě důležité při střídavé péči:

- v klidu s ním hovořit o tom, co by si samo přálo, a tato přání respektovat, vysvětlit mu také, jaké přání má rodič a z jakého důvodu
  - ukázat a mluvit s dítětem o všech kladných a možná i záporných momentech střídavé péče
  - blízkost bydlišť obou rodičů, aby dítě nemuselo např. po 14 dnech měnit školu
  - vnímat, zda má dítě kladný citový vztah k oběma rodičům. Pokud ho nemá, pokusit se vystihnout, co může každý rodič pro rozvoj tohoto vztahu udělat
  - možnost navštěvovat stejné kamarády při pobytu u otce i matky
  - nemít speciální výhody ani u jednoho z rodičů
  - učit se být nezávislý na jednom rodiči, umět si pěstovat pozitivní city k oběma
- (Měsíčník Právo a rodina, 2005, <http://www.linde-nakladatelství.cz>.)

Pokud jsou rodiče schopni domluvit se na jednotlivých pravidlech, která budou dobrá v první řadě pro dítě, ne pro rodiče samotné a samozřejmě pokud si i dítě samo přeje žít s oběma rodiči i po rozvodu, je velmi pravděpodobné, že střídavá péče bude fungovat. Dítě bude i nadále, tak jak bylo zvyklé od svého narození, čerpat emoce z obou stran – ze strany otce i ze strany matky. Může i nadále rozvíjet důvěru, kterou si vybuodovalo v raném dětství v životě s oběma rodiči a bude také zaručen přirozený průběh identifikace dítěte s mužským a ženským vzorem.

2. Výchova

„Výchova dětí, to' důležitý úsek našeho života. Naše děti jsou budoucími občany naší země a občany tohoto světa. Budou tvořit dějiny. Naše děti, to' budoucí otcové a matky, kteří také budou vychovateli svých dětí. Z našich dětí musí vyrůst skvělí občané, dobří otcové a matky. Ale to není ještě všechno: naše děti, to je naše stáří. Správná výchova, to je naše šťastné stáří, špatná výchova, to je naše příští hoře, naše slzy, naše provinění vůči druhým lidem, vůči celé zemi.“ (Makarenko, 1948, s. 7)

2.1. Kdy začít s výchovou

Podle prof. Švejcara výchova v širokém slova smyslu není jen záměrným působením na dítě v okamžicích, kdy je poučujeme, napomínáme, povzbuzujeme nebo káráme a trestáme. Často daleko více působí na dítě příklad chování rodičů, kteří si svůj vliv vůbec neuvědomují (letmé pohlazení, rozumějící úsměv, poznámka mimochodem prohozená). I když tedy vývoj dítěte určuje především rodinné klima podmíněné vzájemným jednáním a mluvením, nelze pominout význam výchovných postojů, jimiž rodiče záměrně řídí výchovu svého dítěte. (Švejcar, 1982, s. 338).

Výchovnými styly se u nás nejvíce zabývá prof. Jan Čáp. Rozlišuje tři základní typy výchovného přístupu k dítěti:

1. Autokratický (autoritativní či dominantní), kdy vychovatel sám nejlépe ví, co dítě potřebuje. Hodně rozkazuje, hrozí a trestá, na přání dítěte se moc neohlíží, jeho iniciativu nesnáší a samostatnost nepřipouští.
2. Liberální, vyznačující se slabým vedením a řízením. Vychovatel se o výchovu dítěte moc nestará, vede je málo nebo vůbec ne, neklade nějaké zřetelné požadavky, a pokud nějaké vysloví, obvykle jejich plnění stejně nekontroluje.
3. Sociálně integrační (demokratický), kdy vychovatel má celkem jasno o cílech svého výchovného působení, avšak dává méně příkazů a více podporuje iniciativu dítěte, působí spíš příkladem než tresty a zákazy. Předkládá návrhy, je schopen dát dětem vybrat mezi několika možnostmi, je přístupný diskusi a má pochopení pro individualitu. (Čáp, Mareš, 2001, s. 306).

Uvedené tři typy jsou ovšem jen schémata, která naznačují krajnosti. Ve skutečnosti se s nimi setkáváme v méně vyhraněných podobách a v různých kombinacích. Optimální je samozřejmě demokratický a partnerský přístup, který ovšem neznamena volnost vždy a všude. Ideální kombinací je dostatek volnosti v rámci pevných hranic. Dítě musí poznávat svět, své schopnosti a možnosti, ale musí také cítit jistotu ve svém světě, musí vědět, že rodiče jsou silní a rozhodní. Pokud je ovšem svět možností bez hranic, dítě může všechno a rodiče se podřizují jeho rozmarům, je to pro něj velmi znejišťující. Dítě s jasně vymezenými hranicemi ví, kam patří, kde je jeho místo. Děti, které vyrůstají bez jasných pravidel hry, jsou zmatené a často zlobí jen proto, že tím o jasná pravidla žádají.

„Ideologie, které chtěly chránit dítě před pravidly, zplodily nakonec bezohlednost, nelásku, neklid, kterými dnes trpí tolik dětí, mladistvých a mladých dospělých. Zplodily – i když nechtěně – místo vytoužené svobody nesvobodu!“ shrnují uznávané psychologičky Jiřina Prekopová a Christel Schweizerová v knize Neklidné dítě.

Odkdy tedy začíná výchova a na čem záleží:

- 0. – 6. měsíců: Výchovou je uspokojování potřeb miminka
  - V prvním půlroce života jsou děti ještě velmi nehotové bytosti. Potřebují jak po fyzické, tak po psychické stránce láskyplnou pozornost rodičů. První fázi výchovy tedy zajišťují rodiče právě svým maximálně vstřícným postojem k potřebám dítěte.
- 7. – 12. měsíc: Čas pro první drobné příkazy a zákazy
  - Pozvolna přichází čas začít s opravdovou výchovou, tedy s vymezováním hranic. Právě v této době se dítě učí, co znamená naslouchat rodičovským pokynům. V tomto věku je také mimořádně důležité učit dítě poslouchat v nebezpečných situacích. Je to čas prvních zákazů. Zároveň je třeba myslet na to, že dítě v tomto věku ještě neudrží zákaz v paměti a bude třeba mu jej neustále znovu opakovat.
- 13. – 14. měsíc: Seznamování s prvními normami mezilidského chování
  - Dítě je už dosti samostatné. Dobře ovládá motoriku, je pohyblivé, rozumí a často i samo komunikuje. Začíná projevovat první vlastní vůli. Zatím netuší, že projevy jeho vůle nejsou vždy na místě, nezná pravidla správného chování ani sebeovládání a vlastně zkouší, kam až může zajít.

V tomto období je mimořádně důležité začít vymezovat hranice. Stručně, jasně, důsledně. Nyní se ukáže, nakolik dítě v dřívější době od rodičů pochytalo smysl pro pokyny a kooperaci a nakolik rodiče mají autoritu.

- 25. – 36. měsíc: Jasně vymezování hranic
  - Třetí rok života dítěte je převratný z hlediska utváření autonomní osobnosti dítěte. Začíná o sobě mluvit v první osobě jednotného čísla. Přichází tzv. období vzdoru. Dítě chce čím dál víc věci mít „ve vlastní moci“. Zkušenosti ale chybí, dítě neví, co je pro ně potřebné, navíc se nevyzná ve svých emocích, a pokud je například zachvátil vztek, vůbec netuší, co se s ním děje a jak se proti tomu bránit. Ze všeho nejvíc teď potřebuje rodiče, kteří mají povědomí o obtížích tohoto dětského věku a kteří najdou vyváženou hranici mezi potřebou dětské autonomie a nutností dítě usměrňovat a vést.

(měsíčník Rodiče 5/2008, www.rodice.com)

Na dobrou výchovu neexistuje jednoznačný recept. Proto je nejdůležitější, aby děti měli láskyplné rodiče, kteří nejsou ovládáni rigidními představami o výchově, ale jednájí s dětmi podle individuálních potřeb.

„Dnešní rodiče jistě udělají spoustu chyb, zrovna tak jako je dělali jejich rodiče. Ale to nesmí nikoho odradit. Bez chyb by nebyl možný vývoj. Bez problémů by nebylo řešení. Vývoj se uskutečňuje prostřednictvím protikladů a zahrnuje chyby. Pro děti není nic nebezpečnějšího než dokonalí rodiče.“ (Prekopová, Schweizerová, 2003, s. 10)

2.1.1. Výchovné styly

Vzhledem k charakteru své práce bych se otázce výchovných stylů chtěla věnovat podrobněji. V předchozí kapitole jsem uvedla základní členění výchovných stylů podle J. Čápa na autokratický, liberální a demokratický. Toto členění je však podle slov prof. Čápa až příliš zjednodušené. K překonání nedostatků typologického přístupu slouží vyjádření způsobu výchovy modelem dvou dimenzí. Nejčastěji se používá:

1. Dimenze emočního vztahu k dítěti: láska, kladný postoj – nepřátelství, záporný,

chladný, zavrhuující postoj.

2. Dimenze řízení: autonomie, minimální řízení – přísná kontrola, maximální řízení.

Také model dvou dimenzí má však nedostatky, spočívající již v předpokladu jednoduchosti každé dimenze. V devadesátých letech proto vznikl analyticko-syntetický model, který je také zjednodušeně nazýván model devíti polí. (Čáp, Mareš, 2001, s.306)

Model devíti polí způsobu výchovy podrobněji zvažuje vzájemné působení emočního vztahu rodičů k dětem a jejich výchovné řízení pomocí dvou protikladných komponent v každé z dimenzí, tj. kladné a záporné komponenty v dimenzi emočního vztahu a komponenty požadavků a volnosti v dimenzi výchovného řízení.

Model devíti polí způsobu výchovy podle J. Čápa

Emoční vztah	silné	střední	slabé	rozporné
záporný	1 výchova autokratická, tradiční, patriarchální		2 liberální výchova s nezájmem o dítě	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
Záporněkladný	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuující, druhý extrémě kladný nebo dítě je s ním v koalici			
kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
Extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem	

„Termín způsob výchovy, popřípadě výchovný styl, vyčleňuje z vysoce složitého souboru výchovných procesů klíčové momenty: zejména emoční vztahy dospělých a dětí, jejich způsob komunikace, velikost požadavků na dítě, způsob jejich kladení a kontroly. Projevuje se též volbou výchovných prostředků a způsobem reagování dítěte na ně.“

(Čáp, Mareš, 2001, s. 303)

Jaroslav Řezáč vymezuje několik zásad výchovy v rodině, v kterých je velmi prostě a přitom nezjednodušeně vyjádřen optimální styl výchovy (včetně aspektu rodinných interakcí) a které lze navíc velmi dobře chápat i v obecnější rovině (např. v aplikaci na podmínky školní práce):

- úcta k dítěti (chápat dítě jako samostatnou bytost, vyhnout se manipulativním technikám),
  - teorii výchovy přizpůsobit dítěti, a nikoliv dítě přizpůsobovat teorii výchovy (neexistuje statisticky průměrné dítě, „obecné“ dítě),
  - primární znalost cíle výchovy, z kterého vyplývá i její způsob (styl),
  - akcent na podporu pozitivních projevů a stránek dítěte, nikoliv na negativní sankce,
  - výchova dítěte je i neustálou sebevýchovou rodičů,
  - výchova se děje ve spolupráci s dítětem, nikoliv „proti němu“,
  - akcent na vlastní názor a pedagogickou sebedůvěru, nikoliv na reakce okolí (jiných lidí a autorit),
  - milovat, ale nerozmazlovat,
  - nebrat výchovu tak vážně, aby z ní rodič nemohl mít radost. (!)
- (Řezáč, 1998, s. 203)

2.1.2. Trest ve výchově

Trest, stejně jako odměna je nedílnou součástí výchovy. Je to ovšem velmi choulostivý výchovný nástroj. Často ho dítě vůbec nepochopí, a proto se z něho ani nepoučí, anebo (což je mnohem horší varianta) se trestu bojí a podle toho jedná. Vedle tělesných trestů existují i tresty psychické, ty bývají často považovány za

méně škodlivé, protože při nich dítě nezažívá fyzickou bolest, bohužel je to velký omyl.

Psychické tresty sice nezanechávají zjevné stopy, ale bolest způsobují zrovna tak. Zůstávají po nich šrámy na duši a následky systematických psychických trestů se těžko hojí a léčí. Zejména v útlém dětském věku je to velký problém, protože malé dítě ještě neumí se svou psychikou pracovat a nedokáže se vyznat ve svých niterných pocitech. Mezi nejčastější psychické tresty patří odmítání, kdy rodič trestá dítě tím, že s ním nemluví a odpírá mu svoji pozornost. Dále je to zesměšňování a ponižování, mezi nejvážnější psychické tresty patří vyvolávání pocitů viny. Dítě, v němž rodiče vyvolávají pocit viny, se nedokáže chovat uvolněně a bezprostředně a časem na sebe začne brát vinu za věci či události, které s ním ani jeho chováním vůbec nesouvisí.

Charakteristiky účelného trestání:

- trest by měl být přiměřený přestupku
  - trest musí doprovázet vysvětlení – děti by měli pochopit, proč je rodiče trestají a za co jsou konkrétně trestány
  - trest by měl obsahovat akt odčinění – něco, čím by dítě mohlo své chování napravit nebo se omluvit; nemá sloužit k ponížení viníka; akt odčinění pomáhá dítěti pochopit své chování v rámci sociálních souvislostí
  - trest by měl následovat ihned, příp. s krátkou časovou prodlevou – trest musí být bezprostředně spojen s nežádoucím chováním, ale vnímání času se v závislosti na věku liší; mladší dítě by tedy mělo být potrestáno co nejdříve, zatímco starší dítě může chvíli počkat a dospívající může čekat ještě déle.
- (Hayes, 2003, s. 60)

Podle Z. Matějčka trest není jen to, co je vidět navenek - onen akt trestání, ale především to, co se děje v dítěti samém. Co ono při tom prožívá. Je to ten nepříjemný, tísnivý, zahanbující pocit, jakého bychom se chtěli co nejdříve zbavit. Podobně je tomu s odměnou. Odměnou nemusí být vždy to, co my za odměnu pokládáme, ale to, co jako odměnu prožívá dítě. Onen příjemný, povznášející prožitek uspokojení nad dílem, které bylo dobře přijato těmi, na kterých nám záleží.

Rodiče často udělí trest, když je nenapadne nic lepšího, když si zkrátka nevědí rady, cítí se bezmocní, přetížení. V takových situacích pak reagují přemrštěně, bez rozmyslu a nesprávně. Takovýmto automatickým trestáním se ale nic nenapraví. Možná se jejich pomocí stopne nežádoucí chování pro daný okamžik. Je nutné si však položit otázku: Pročpak to dítě dělá? Je unavené? Má problém ve škole? Musí provokovat, aby bylo vidět? Rozpoznání příčin nesprávného chování pomůže rodičům předejít zbytečnému ukládání tzv. výchovných trestů, které jejich potomek přetrpí bez valného efektu.

2.2. Sociální a emoční dovednosti

„Sobectví je do nás zajisté zabudováno evolucí na prvním místě – jinak bychom nepřežili ani jako druh individuální bytosti. Avšak altruismus, čili udělat něco pro druhé, pomáhat jim a osvobodit se ze zajetí vlastního egoismu, je do nás zabudováno stejně tak. Jinak bychom nepřežili jakožto lidský rod.“ (Matějček, 2002)

Umění vycházet s druhými, podílet se na konstruktivním řešení problémů a také rozumět sám sobě – to jsou dovednosti, které pro život potřebujeme stejně jako umět číst, psát či počítat. Zatímco druhým jmenovaným znalostem se dítě naučí nejspíše ve škole a jejich kvalita bezprostředně souvisí s vrozenou kognitivní inteligencí, emoční složka osobnosti se rozvíjí mnohem dříve a je bezprostředně ovlivněna výchovou a prostředím, v němž dítě vyrůstá.

První rok života dítěte představuje základní kámen, na němž se buduje veškerý jeho další vývoj. Eric Ericson², jeden z největších odborníků na poli dětské psychologie označil za nejvýznamnější psychický úkol prvního roku vytvoření si vztahu důvěry. „Dnes je teorie, že dítě se důvěřovat (či nedůvěřovat) učí, již široce přijímána. Jestliže během prvních měsíců života prostředí, v němž dítě žije, uspokojuje jeho fyziologické potřeby (miminko má dostatek potravy, čistoty a spánku) i potřeby emocionální (polibky, objetí, něžná slova a další projevy lásky), dítě se naučí svému okolí a opatrovatelům důvěřovat. Vytvoří si to, čemu se říká základní důvěra v život. Jestliže

---

² Erik Erikson (1902 – 1994) – Americký lékař a psychoanalytik německého původu, zdůrazňoval sociální a kulturní vztahy před biologickou determinací člověka. Ve své psychoanalytické teorii vychází z předpokladu, že jedinec musí na každém stupni vývoje vyřešit určitý psychosociální konflikt. Populární se staly jeho psychoanalytické studie o významných osobnostech, např. Hitler, Gándhí, apod.

však jeho potřeby uspokojovány nejsou, dítě začne vnímat svět jako nedůvěryhodné místo.“(Melgosa, Posse, 2003, s. 48) Obzvláště důležité je vytvoření pouta mezi matkou (či jinou bezprostředně pečující osobou). Pouze tehdy je-li toto pouto dostatečně silné, připadá si dítě natolik v bezpečí, že může začít s jinými činnostmi, při kterých už matka nemusí být přítomna. Začne se projevovat přirozená potřeba „odpoutat se“ – učit se samostatnosti a nezávislosti.

Během této fáze života roste také sebevědomí dítěte, protože se každý den učí něčemu novému. Sebejistota má na vývoj dítěte značný vliv, protože ovlivňuje jeho snahu něčeho dosáhnout i jeho vztah k ostatním. Existují tři aspekty sebejistoty dítěte, které je třeba brát v úvahu:

- Sebedůvěra. To znamená, do jaké míry má dítě schopnost čelit nejružnějším úkolům. Dítě, které si málo věří, se ani nepokusí zvládnout novou obratnost, protože se domnívá, že je to pro ně příliš obtížné. V důsledku toho se bude spíše aktivitám úplně vyhýbat, než aby riskovalo neúspěch.
- Hodnocení sebe sama. To znamená, v jaké míře si samo sebe cení. Dítě s nízkým sebehodnocením je k vlastním úspěchům zcela lhostejné.
- Sebereflexe. To znamená, do jaké míry dostává dítě pozitivní zpětnou vazbu od lidí kolem sebe.

Dítě s nízkou sebejistotou má menší radost ze života, raději zaujímá pasivní roli a dělá mu potíže vyjádřit a přijímat lásku od ostatních. Úkoly a dobrodružství je spíše ohrožují, než vzrušují, nechce se mu objevovat a učit se. (Woolfson, 2004, s. 34)

Důležitým předpokladem pro to, abychom dobře obstáli v lidské společnosti je empatie, schopnost pochopit a reagovat na emoce druhých lidí. Dítě se nejprve učí napodobováním toho, co vidí kolem sebe. Mimořádně proto záleží na celkové přirozené atmosféře, která v rodině vládne od raných let dítěte, a tedy na tom, nakolik je rodinné ovzduší naplněno ohleduplností, upřímností, tolerancí, ochotou a připraveností k potřebným kompromisům. „Když jsou děti zlé, lhostejné nebo kruté, většinou můžeme vysledovat příčiny těchto jevů v rodině. Chcete-li vychovat dítě, které má zájem o druhé a chová se podle toho, musíte pro to sami něco udělat,“ tvrdí v knize Emoční inteligence dítěte a její rozvoj (Portál 1998) její autor L. E. Shapiro a dodává, že

na děti účinně působí především způsob, jak rodiče žijí a jaký hodnotový žebříček vyznávají.

Americký psycholog Howard Gardner, zkoumající inteligenci, došel ve svých psychologických studiích vývoje k závěru, že u dětí a mládeže pak lze hovořit o zdařilém emocionálním vývoji, pokud ovládají čtyři následující schopnosti:

- vytvářet osobní vazby a navazovat přátelství
- rozebírat a chápat struktury společenských vztahů
- organizovat skupiny
- nacházet řešení sporů (Huber, 2005, s. 33)

K tomu, aby děti obstály v dětském kolektivu, musí ovládat určité sociální dovednosti. Sociální dovednosti jsou dovednosti, které jsou používané v mezilidských vztazích, umožňují nám přirozeným způsobem vyjadřovat své potřeby, mluvit o svých pocitech a záměrech a brát při tom ohled na potřeby druhých lidí. Celkově pak vedou k posílení od druhých lidí a zpětně k nárůstu sebedůvěry.

Převážná část sociálních dovedností se u dětí praktikuje pomocí her. „Hra je základním prostředkem výchovy v předškolním období a je vůdčím typem činnosti. Hra má řadu aspektů, kam řadíme aspekt poznávací, procvičovací, emocionální, pohybový, motivační, tvořivý, fantazijní, sociální, rekreační, diagnostický a terapeutický. (Opatřilová, 2006, s. 169)

Socializační fáze hry podle M. Partenové

Hrací fáze	Věk	Definice
Samotářská hra	od 2 let	Dítě si hraje samo s hračkou nebo věcí a okolní svět je mu lhostejný.
Paralelní hra	od 3 let	Dítě si stále hraje individuálně, ale těší ho blízkost jiných dětí. Interakce se omezuje na boj o hračku.
Asociativní hra	od 4 let	Dítě si hraje s ostatními. Vyměňuje si hračky, povídá si a obecně se o druhé děti

		zajímá, nesdílí však společný cíl.
Kooperativní hra	od 6-7 let	V tomto věku si děti hrají ve skupinách, aby mohly vytvořit nějaký kolektivní projekt (např. postavit hrad z písku).

Různorodá hra – za předpokladu, že je přiměřená – má prokazatelně výchovnou hodnotu a pomáhá při přípravě dítěte na budoucí život. Hraní též pomáhá socializačnímu procesu dítěte a usměrňuje jeho výdej energie.

Sociální a emoční dovednosti se týkají zejména poznávání a vzájemného porozumění dospělých a dítěte, komunikace mezi dospělým a dítětem i dětmi navzájem, vytváření příznivého emočního klimatu, důvěry a bezpečí, podpory, pomoci, zvládnutí konfliktů a problémů apod. Základní prvky těchto dovedností hrají důležitou roli ve všech dlouhodobých vztazích.

3. Komunikace

„Člověk dokáže komunikovat i beze slov, ale pomocí jazyka má možnost informace a myšlenky předávat přesněji a jasněji. V útlém věku hraje významnou úlohu řeč těla. Své city vyjadřujeme nejen výrazem tváře, ale i pohyby. Mnohdy si neuvědomujeme, co všechno nám tyto signály sdělují. Ale vesměs víme, co znamenají gesta, jako je úsměv či pláč, pohlazení, objetí, polibek, všichni rozumíme, když někdo ukáže prstem nebo pokrčí rameny. Děti v prvním týdnu života začínají těmito signály neuvědoměle komunikovat.“
(Einonová, 2001, s. 150)

3.1. Jak mluvit s dětmi

Vzájemná komunikace patří k nejdůležitějším pilířům utváření vztahu mezi rodiči a dítětem. Pro miminka je nejdůležitějším komunikačním prostředkem pláč. Dávají jím najevo nespokojenost při deficitu nějaké základní potřeby (hlad, nepohodlí, zima, bolest), případně emočním nepohodlí (osamění, nuda). Empatictí rodiče se brzy naučí pláči svých dětí rozumět a různé typy pláče rozlišovat. Nevšímat si pláče nejmenších miminek znamená popírat jejich základní potřeby. Pláč bez odezvy vyvolává u nejmenších dětí bezprostřední fyzickou reakci – dochází k vyplavování stresových hormonů a ke zvyšování srdeční činnosti i tělesné teploty. Pokud se „marný pláč“ opakuje často, fyzická reakce je přetransformována v reakci emocionální. Dítě sice zmlkne, ale ve skutečnosti pouze rezignovalo. Do budoucna by takto mohl být ohrožen jeho optimismus i odolnost vůči stresu.

Autorky knihy *Jak mluvit s dětmi od narození do tří let* (Portál 2009) rozdělují vývoj komunikace do několika období. Pro každé období vybírají nejvhodnější komunikační strategie – postupy, které pomohou rodičům, stát se efektivním komunikačním partnerem svého dítěte.

1) Období nezáměrné komunikace (0-8 měsíců)

- Lidské tváře jsou pro dítě nesmírně zajímavé. Kdykoli s ním komunikujete, přibližte si dítě k sobě nebo se sami přibližte k němu.

Vyměňujte si pohledy a úsměvy při komunikaci, denních rutinách i společných hrách.

- Pozorujte dítě a přiřazujte význam jeho nezáměrným a náhodným komunikačním projevům. Reagujte na ně nejen slovem, ale i činem.
- Dítě často oslovujte. I když víte, že vám nerozumí, vyprávějte mu o okolním světě. V prvních měsících života nezáleží na tématu, důležitá je intonace a melodie hlasu. Ve druhé polovině 1. roku života se zaměřte na témata ze života dítěte – jídlo, spaní, hraní si apod.

2) Období záměrné komunikace (8-12 měsíců)

- Oční kontakt a pohled na předměty se v tomto období stávají nesmírně důležitými, protože pomáhají dítěti vyjádřit jeho záměr. Rovněž výrazy tváře (mimické pohyby) nejen pomáhají rozumět řeči, ale dítě je bude brzy napodobovat a používat ve vaší vzájemné komunikaci.
- Toto období je typické rozvojem komunikace pomocí gest. Při komunikaci s dítětem sami používejte gesta, která mu budou nejen modelem, ale pomohou mu i lépe rozumět vaší řeči.
- Snažte se používat krátké a jednoduché věty (jednoslovné, dvouslovné), to vytváří lepší podmínky k napodobování slov, která slyší.

3) Období prvních slov (12-18 měsíců)

- Zvuky v prvních slovech, která se bude dítě pravděpodobně snažit vyprodukovat, jsou ta, která se lehko odezírají (napodobují). Proto dbejte, aby dítě vidělo vaše ústa, když s ním mluvíte.
- Dítě má „vyladěné“ ucho na slova, která stojí ve větě na začátku nebo na konci, případně na ta, která jsou zdůrazněna. Proto dávejte důležitá slova na začátek nebo konec vět a trochu je zdůrazněte. Dítě jim bude věnovat větší pozornost.
- Dítě „nasává“ informace, které mu poskytujete, a učí se rozumět světu kolem sebe. Nezapomeňte pojmenovávat věci a lidi kolem sebe, aby si dítě mohlo rozšiřovat slovní zásobu. Dítě povzbuzujte, projevte radost nad jeho komunikačními schopnostmi, odměňte ho přirozenou reakcí. Jen tak podpoříte jeho další pokusy.

4) Období dvouslovných spojení (18-24 měsíců)

- Dítě si potřebuje vybudovat dostatečnou slovní zásobu, proto pojmenovávejte nejen předměty v okolí, ale i činnosti, které vykonáváte, vlastnosti předmětů, jejich umístění. Propojujte známé s neznámým, poskytněte dítěti dostatek zkušeností s předměty.
- Aby se první slova začala více podobat vašim slovům, dítě potřebuje opakovaně slyšet správný řečový vzor. I když jsou první slůvka vašeho dítěte milá, nepoužívejte je ve své řeči.

5) Období rozvitých vět (24-30 měsíců)

- Dítě v tomto období poměrně dobře rozumí a vyjadřuje se v krátkých větách. Přesto je chápání složitých vět s vyjádřením časových, prostorových nebo příčinných vztahů ještě omezeno. Vyvarujte se proto dlouhých a složitých projevů. Pomáhejte dítěti rozvíjet jeho konverzační schopnosti tak, že budete reagovat na jeho otázky a komentáře. Motivujte dítě kladením správných a efektivních otázek.
- Dítě vás pozorně sleduje. Cokoli řeknete nebo uděláte, mu může být „modelem“ pro to, co udělá. Proto mu buďte dobrým vzorem.

6) Období souvětí (30-36 měsíců)

- Dejte dítěti prostor k vyjádření vlastních potřeb a pocitů. Jen tak mu pomůžete „trénovat“ si řečové schopnosti, které už má, i ty, které si musí teprve osvojit. (Hornáková, Kapalková, et al., 2009, s. 42-117)

Každá komunikační výměna plní zpravidla jednu či více funkcí (synchronně nebo asynchronně tím, že od jednoho účelu se přejde ke druhému). Účelem (funkcí) a rovněž dopadem na příjemce dostává komunikace smysl. Mezi pět hlavních funkcí našeho komunikování patří:

- informovat – předat zprávu, doplnit jinou, oznámit, prohlásit...
- instruovat – navést, zasvětit, naučit, dát recept...
- přesvědčit – získat někoho na svou stranu, zmanipulovat, ovlivnit...
- vyjednat, domluvit se – řešit a vyřešit, dospět k dohodě...
- pobavit – rozveselit druhého, rozveselit sebe, rozptýlit...(Vybíral, 2005, s. 31)

Ideální komunikace zahrnuje opravdový dialog, který je zároveň upřímný i přátelský. Při tomto typu komunikace očekává mluvčí osoba, že se od naslouchajícího dočká patřičné odpovědi, tzn., že projeví pochopení a přístupnost. Stejně jako každá sociální skupina i rodina poskytuje prostředí, v němž dochází ke komunikaci. Jakýkoli kontakt mezi členy rodiny by měl probíhat v pozitivním, přátelském a vstřícném duchu. Existuje však mnoho faktorů, které komunikaci narušují nebo jí zabraňují (tzv. komunikační bariéry):

- velké pracovní, společenské a s volným časem spojené závazky a rušný životní styl
- povrchní vztahy s širší rodinou a sousedy, které bývaly v minulosti pečlivě udržovány
- rozdíly v temperamentu a individuální zvláštnosti, které nejsou vždy chápány nebo akceptovány rodiči nebo dětmi
- vtipy, kritika a hanlivé komentáře na účet dětí – obzvláště vyslovené před druhými – ničí dětskou svobodu vyjadřování
- nadměrná důležitost přisuzovaná vlastní osobě v protikladu k altruismu a službě druhým
- neochota měnit své postoje
- nepřiměřené paternalistické nebo diktátorské postoje jednoho člena rodiny vůči druhému (Melgosa, Posse, 2003, s. 23)

Účinná komunikace je jedním ze základních pravidel rodinného úspěchu. Rodiny, jejichž členové spolu dokážou komunikovat na všech úrovních, upevňují psychická i emocionální spojení, která je sjednocují. Tento princip se týká manželského páru i dětí. K nejčastějším komunikačním problémům patří neschopnost naslouchat druhému. Oba rodiče by se měli naučit aktivně vnímat svoje děti. Takováto komunikace se pak stává příjemnější, zajímavější a efektivnější.

3.2. Jak trávit volný čas s dětmi

Dříve spolu rodina trávila více volného času než je tomu dnes. Její funkci v tomto ohledu značně převzala škola a jiné výchovné instituce. Odpovědnost za trávení volného času dítěte však stále spočívá na jeho rodičích. „Vstřícné rodinné prostředí v rozvoji volného času svých dětí hraje a má hrát významnou úlohu. Rozvíjí individuální

předpoklady dětí a podporuje jejich kontakty s dalšími prostředími, bere v úvahu jejich volnočasové potřeby a zájmy a otevírá se pozitivním vnějším podnětům. Životní styl rodiny jako přirozený stimulátor a regulátor umožňuje tyto vlivy třídit, pozitivní využívat a nežádoucí eliminovat.“ (Hofbauer, 2004, s. 64)

V posledních letech stoupá individualizace volného času, a to především díky rozmachu médií a počítačů. Zabezpečují snadnou propojenost a dostupnost informací, ale na úkor aktivního přístupu a účasti uživatele. Nedochozí tak k osobní zkušenosti a probuzení hlubšího zájmu. Dalším nebezpečím je, že zobrazují negativní společenské jevy jako je násilí, pornografie apod. Děti a mládež jsou s těmito médii v každodenním kontaktu a proto značně zasahují do trávení jejich volného času. Děti by se měli učit využívat média vhodně a kriticky je hodnotit, neměly by kvůli nim zanedbávat jiné aktivity a trávit u nich nadměrné množství času.

Trávení volného času by mělo přispět k formování následujících rysů osobnosti dětí a mládeže:

- vědomí jistoty, identity, sebedůvěry a solidarity s okolním světem
- radost z poskytování a sdílení
- prožívání lásky a úcty k životu ve všech jeho projevech
- redukce chtivosti, nenávisti a iluzí
- schopnost kritického a nesentimentálního myšlení
- vědomí nutnosti ukázněnosti a respektování skutečnosti pro dosažení cíle
- poznávání sebe sama
- chápání svobody jako možnosti seberealizace
- schopnost úplného harmonického života (Vážanský, 1993)

Na děti při trávení volného času působí rodinné vztahy, žebříček hodnot a postoje, které rodiče svým dětem předávají. Bohužel většina volného času dospělých je vyplněna pracovními či jinými povinnostmi. Proto je třeba hledat kompromisy a uvědomit si, že není až tak důležité, kolik času přesně věnují rodiče svému dítěti, ale rozhodující je, jak společný čas stráví a čím ho vyplní. Volný čas přitom neznamená jen společnou hru, ale i společnou činnost – např. děti velmi rády pomáhají při domácích pracích, a přestože se nejedná o příliš praktickou pomoc a vyžaduje to hodně trpělivosti, odměnou budou spokojené děti a utužené vazby v rodině.

Pro zdravý rozvoj a stimulaci je důležité, aby dítě zažilo, že přístup otce je jiný než přístup matky. Tátové a mámy si totiž hrají se svými dětmi odlišným způsobem. Matky se projevují konzervativněji a opatrněji, jejich hra s dětmi je plynulejší, častěji využívají hračky a více na dítě mluví. Tátové oproti tomu spíše provozují hru fyzickou, která má rychlé tempo, více náhlých změn a nečekaných zvrátů. Matka podporuje čestnost, schopnost prohrávat a vzájemnou kooperaci při hře, otec zase touhu po vítězství, dravost a sílu. Kombinace obojího je potom to, co dítě potřebuje.

3.2.1. Děti a počítač

Počítač se stále více stává naším pomocníkem a společníkem nejen v práci, ale i v domácnosti, při studiu a je samozřejmým zdrojem informací. Také do života dětí pronikly počítače s bleskovou rychlostí. Většina dětí dnes zapíná počítač ve chvíli nudy, aby si popovídaly s kamarády, zahrály hry nebo jen tak brouzdaly po internetu.

V posledních letech poměrně velká část dětské populace tráví volný čas sledováním televize nebo hraním počítačových her. Pokud počítačové hry hrají děti v rozumné míře, mohou na ně mít i pozitivní vliv. Naučí se ovládat počítačovou techniku a především rozvíjí logické a taktické schopnosti. Ovšem hranice mezi odreagováním se pomocí her a závislostí může být velmi tenká. Dětem trpícím závislostí na počítači (netholismus) se narušují rodinné, sourozenecké i kamarádké vztahy, neboť před úkoly, učením a hraním si s kamarády dávají přednost virtuální hře.

Počítače se staly nedílnou součástí našeho života. V dnešní době existuje mnoho výukových programů, které děti naučí a poučí. K tomu jsou vytvořeny zajímavou a pěknou formou, což děti baví a nenásilnou formou se dozví mnoho užitečných informací. Bohužel přináší nadměrné používání počítače i některé nevýhody:

- častým vysedáváním u počítače se vytváří návyk na nesprávné držení těla, problémem je také nedostatek pohybu
- není neobvyklé, když si děti vinou počítače pletou realitu s fikcí
- informace z internetu, chatu mohou být nepravdivé a nebezpečné
- mnoho dětí uvádí na internetu osobní a důvěrné informace a data a také se běžně baví s neznámými a ne vždy důvěryhodnými osobami

Počítač sám o sobě je jen nástroj, který neublíží. Záleží tedy na rodičích, jakým způsobem vedou své dítě k práci s ním. Rodiče musí mít přehled a kontrolu nad obsahem a způsobem využití počítače. V první řadě by měla být doba, kterou dítě stráví u počítače přesně vymezená. Neměla by se stát náhražkou za nedostatek volného času rodičů a v žádném případě by neměla plnit volný čas, který dítě může využít například pohybovou činností či jinými aktivitami, jež povedou k jeho růstu a rozvoji. Důležité je také, jak samotní rodiče tráví svůj volný čas. Víme, že dítě se nejvíce učí nápodobou a pokud rodiče prosedí sami celý den u počítače, těžko mohou svým dětem vysvětlit, že toto není nejvhodnější řešení. Je tedy nutné dát svým dětem osobní příklad ve smysluplném trávení volných chvil, zapojit jak je, tak sebe do nejrůznějších společenských a kulturních aktivit, vždy však přiměřeně jeho věku.

Kategoricky zakázat počítač není nejlepší řešení, v dnešní době není možné přehlížet technický pokrok, takže odříznutí dítěte od počítače ho určitým způsobem diskvalifikuje z tohoto světa a navíc i z jeho sociálního prostředí. Můžeme mu třeba dát na výběr mezi televizí a počítačem v omezeném časovém úseku, čímž se zároveň naučí rozhodovat sám za sebe a navíc přijímat zodpovědnost za svá rozhodnutí

4. Výchova k zodpovědnému rodičovství

„Nejvíce ze všeho se výchova k rodičovství děje každodenním příkladem chování rodičů v jejich vztazích manželských a rodičovských. Příklad vzájemné lásky a porozumění, každodenního řešení rodinných záležitostí, způsob společného rozhodování, nalézání kompromisů, dělba práce a povinností, účinná spolupráce na společných úkolech, radost ze společně prožívaných chvil odpočinku, jednota rodičů v důležitých rozhodnutích, ale i samozřejmé přijímání skutečnosti, že každý může mít na některé věci názor různý – to vše je nejlepší školou rodičovských úloh pro malé i dospívající dítě.“ (Švejcar, 1982, s. 350)

4.1. Význam výchovy k rodičovství

Výchova v rodině je především spolubytím blízkých osob. Je to obousměrné působení rodičů a dětí, přičemž je třeba zdůraznit, že podstatný vliv vykazuje vlastní zkušenost z původní rodiny. Zkušenosti a vzpomínky působí jako vzor. Rodič se tedy ke svým dětem mnohdy chová podobným způsobem jako jeho rodiče k němu, je s tímto způsobem vnitřně ztotožněn a přesvědčen o jeho správnosti. Někdy se ovšem snaží pod dojmem negativních a traumatizujících zážitků z vlastního dětství radikálně změnit styl jednání s životním partnerem i vlastními dětmi.

Podle Z. Matějčka má příprava na rodičovství tři podstatné složky, které můžeme heslovitě označit jako – vztah – vzor – poučení. Vztah znamená citové naladění dítěte a je věcí rodinného života. V rodině se dítě od základu učí přijímat druhé lidi, mít k nim důvěru, umět dávat a přijímat – zkrátka mít rád. To také znamená, že dítě v rodině vždycky v základu sexuálně vychováváme – málo, hodně, dobře, špatně, plánovitě, příležitostně, ale vždycky nějak. Druhá rovina je rovina vzorů. Lidé v rodině poskytují dítěti citovou jistotu. V nich poznává, že je svět „mužský“ (otcovský) a svět „ženský“ (mateřský). Poznává, jak se jedni k druhým chovají, jak se usmívají, jak se zdraví, líbají, objímají, jak si projevují přízeň a něžnost, ale i jak se na sebe zlobí a jak se usmiřují – a ovšem i jak o sexuálních věcech mluví a co schvalují a co nikoliv. Třetí rovina poučení, vědomostí, znalostí, technik a návodů je asi nejsnazší k pochopení i k naplnění. Ta může být věcí rodiny, ale i školy. (Matějček, 1996, s. 90)

„Pod pojmem „výchovy k rodičovství“ či „sexuální výchovy“ si lidé mnohdy představují jen jakési poučení dítěte o sexuálních otázkách, a to zejména v době, kdy už je na to zralé a kdy už je také zřejmé nebezpečí vyplývající ze špatné informovanosti – tedy v období dospívání. Znamená – li však výchova k rodičovství přípravu na složité a obtížné úkoly manžela, rodiče či prarodiče, pak jistě uznáme, že taková výchova se nemůže odbýt jednorázovou přednáškou: začíná mnohem dříve – vlastně už v nejtětlejším věku....“ (Švejcar, 1982, s. 347)

Úkolem rodičů i pedagogů je provést mladou generaci přes všechna úskalí života, naučit je postavit se problémům, předcházet jim i řešit je. Málokterá oblast života je tak citlivá a zranitelná jako oblast sexuality a málokde se dělá tolik chyb. Již klasik světové pedagogiky A. S. Makarenko zdůrazňoval význam výchovy v této oblasti. „Otázka pohlavní výchovy bývá považována za nejtěžší výchovnou otázku. A vskutku, v žádné otázce nebylo tolik popleteno a o žádné otázce nebylo vysloveno tolik nesprávných názorů. A přitom prakticky tato otázka není vůbec tak těžká.... Otázka pohlavní výchovy bývá těžká jedině tehdy, když se na ni díváme odděleně, když jí přikládáme příliš velký význam a odlučujeme ji od všech ostatních výchovných otázek.“ (Makarenko, 1948, s. 98)

Jak již bylo uvedeno, sexuální výchova by měla začínat v rodině, ale někteří rodiče nechtějí nebo neumějí toto téma zvládnout. V tom případě může být dobrým pomocníkem škola. Je však třeba, aby předávala sexuální výchovu jako cestu k trvalé lásce a zodpovědné roli rodiče.

Hovoříme-li o výchově k zodpovědnému rodičovství, je nutné zmínit se i o specifikách etapy dospívání, tzv. pubertě. Období puberty patří z hlediska vývoje jednotlivce i z hlediska vztahů mezi rodiči a dětmi k nejnáročnějším. Jde o přechodné období, kdy tělesné i psychické děje jsou v pohybu, a z toho pramení celá řada nových situací, nejistot a také zranitelnosti. Charakteristické je kolísání nálad. Často převažují záporné emoce, jako například úzkost a nespokojenost. Velmi často jde o nespokojenost se svým zevnějškem. Prudce se rozvíjí duševní schopnosti, hlavně teoretické myšlení. I proto se dospívající stávají tak kritickými a jsou zaujati hledáním pravdy. Silně roste vliv

vrstevníků. S tím vším souvisí změny v oblasti sociální, kde přichází zákonitě tzv. krize autority – rodičovské i učitelské.

Nejdůležitějším úkolem tohoto období je vytvoření si vlastní identity, tedy toho, aby si dospívající člověk sám sobě dokázal odpovědět na otázky: kdo jsem, jaká jsou moje pozitiva, jaký mám žebříček hodnot, jak mě vidí moji vrstevníci? „Proces hledání vlastní identity potřebuje prožít každý dospívající. Pokud k tomu nedojde v tomto období, kdy se tento proces předpokládá, stane se to někdy v budoucnu. Například ve středních letech. Spousta krizí středních let v sobě může skrývat latentní období vzpoury. Je mnohem zdravější, když touto zkušeností projdeme v době, která je k tomu určená.“ (Pelt, 2000, s. 139)

Je velmi důležité, aby tento podvědomě probíhající proces nebyl narušen násilnými zážitky, které ho přeruší nebo dokonce zastaví. Jde hlavně o situace, kdy dospívající žije v neuspořádaných rodinných poměrech nebo prochází například existenční či osobní krizí rodičů. Pokud dospívajícího nechrání rodina, může snadno podlehnout například vlivu špatné party kamarádů. Vzniká nebezpečí situace, která se nazývá syndrom rizikového chování. Především jde o konzumaci drog počínaje nikotinem a alkoholem, o předčasný sexuální život a o rizikové chování v sexuální oblasti vůbec a také o další poruchy – záškoláctví, útky z domova, agresivitu až kriminalitu.

Toto nevyzpytatelné období chce od všech účastníků pochopení, pevné nervy a velkou dávku tolerance. Přes všechno, co se děje by rodiče neměli zapomínat děti pochválit a upevňovat vědomí, že je mají rádi takové, jaké jsou, a podporovat je. V komunikaci je dobré dát najevo partnerský respekt, aby dospívající věděl, že ho rodiče berou vážně.

5. Praktická část

K dokreslení charakteru své práce se v praktické části budu zabývat případovými studii. Cílem mého šetření bude zjistit, jak výchova respondentů v dětství ovlivnila jejich vlastní výchovné styly, které nyní uplatňují vůči svým dětem.

K tomuto šetření jsem zvolila nestandardizovaný rozhovor (hloubkový, otevřený), který poskytuje větší prostor k odpovědím. Pro nestandardizovaný rozhovor je stanoven jen velmi obecný plán a jeho cílem je volné vyjádření pocitů a stanovisek. Výsledky takto provedeného šetření se pak více dotýkají přímo určité skupiny respondentů nebo problematiky, nelze je však zobecnit na širší populaci.

Slovní výpovědi byly získány rozhovorem se třemi lidmi (Zdena, 60 let; Jana, 62 let; Petr, 38 let). Zúčastněné osoby byly seznámeny s cílem rozhovoru: zjistit, jak způsob výchovy, kterým prošli v dětství, ovlivnil jejich vlastní styl rodičovství.

Zvolila jsem individuální rozhovor, který umožňuje získat informace hlubšího a širšího zaměření. Osoby, které se účastnily rozhovoru znám osobně. Slovní výpovědi jsem zaznamenávala písemnou formou, a to až po skončení rozhovoru, aby nebyla narušena jeho spontánnost.

5.1. Kazuistiky

Zdena, 60 let, nyní v důchodu, vychovala tři děti

Paní Zdena se narodila jako nejmladší ze tří dětí. Na své dětství a na své rodiče vzpomíná s velkou láskou. Její maminka celý život pracovala v zemědělství, tatínek byl úředník. Rodina měla malé hospodářství a to znamenalo určité povinnosti také pro všechny děti. Každé z dětí mělo „něco“ na starost. Podle slov paní Zdeny to brali jako samozřejmost („Nikdy nás ani nenapadlo vymlouvat se nebo říkat, že to uděláme jindy, byla to prostě naše práce.“)

Když si děti splnily své povinnosti, mohly ven za kamarády. Rodina žila pod jednou střechou i s babičkou a dědou (rodiči tatínka), kteří se na výchově dětí také podíleli, a děti je přirozeně respektovaly. Maminka měla na starosti chod celé domácnosti. Paní

Zdena ji vnímá jako přísnější, přesto na ni vzpomíná jako na nesmírně obětavou, laskavou a pracovitou ženu, pro kterou byla rodina na prvním místě. Také na tatínka vzpomíná s láskou, a přestože hlavní tíha starostí o děti i domácnost ležela na matce, paní Zdena si nepamatuje, že by se rodiče někdy pohádali nebo se vyskytl nějaký konflikt s prarodiči. Také se nestalo, že by matka něco zakázala a otec to povolil, rodiče vždy stáli při sobě. I poté, co děti založily své vlastní rodiny, se jim rodiče snažili ze všech sil pomáhat. Dodnes všichni sourozenci i jejich rodiny udržují mezi sebou pevné vztahy, navštěvují se a pomáhají si.

Také paní Zdena s manželem vychovala tři děti. Také pro ni je rodina a děti „...tím nejdůležitějším na světě.“ „Snažila jsem se svoje děti vychovat, jak nejlíp jsem uměla, tak aby z nich vyrostli slušní lidé.“ Děti měly určitá pravidla (např. ven až po přípravě do školy) a také byly vedeny k práci (děti pomáhaly na zahradě, při drobných pracích v domácnosti apod.) Paní Zdena pravidelně dohlížela na přípravu dětí do školy, chystala jim svačiny, chodily společně na procházky, ona ani manžel nikdy nepoužívali fyzické tresty, věci se snažili řešit vysvětlováním a přesvědčováním. S dětmi nebyly žádné větší výchovné potíže, byly samostatné, ochotné pomoci, přátelské.

Dnes všechny její děti mají své rodiny, žijí v harmonických partnerských vztazích a s láskou vychovávají svoje děti. Maminku často navštěvují (nejmladší dcera i s dětmi a manželem bydlí společně s ní). Vnučata svou babičku „zbožňují“ a děti ví, že maminka pro ně vždy bude jistotou a velkou oporou.

Jana, 62 let, nyní v důchodu, vychovala dvě děti

Paní Jana nevzpomíná na své dětství ráda. Její matka upřednostňovala o rok staršího bratra („...on byl vždycky ten hezčí, chytřejší a lepší.“). Často slýchala narážky na svou postavu, zplihlé vlasy („... pořad něco.“). Ani u otce nenacházela vlídné slovo. Podle paní Jany chtěl mít otec „pokoj“ a nemínil se zaobírat „blbostma“. S láskou vzpomíná pouze na svou tetičku, která se jí zastávala. Rodiče nepoužívali fyzické tresty, ale v rodině panovala přísná pravidla, děti měli stanovené, co kdo bude v domácnosti dělat („... stejně jsem většinu věcí musela dělat já, protože podle matky umývat nádobí není mužská práce.“) Ven za kamarády mohly až po splnění úkolů a měly přesně určený čas, do kdy musí být doma.

Ve škole měla paní Jana spíše podprůměrné výsledky, sama říká, že se moc neučila a dodává, že nebyl důvod, že takhle jí to prostě stačilo. Jana se brzy vdala a odstěhovala se, bohužel manželství nebylo šťastné, její muž holdoval alkoholu, a tak byly na denním pořádku hádky a také facky. Brzy se rozvedla, po několika letech si našla nového přítele, vdala se a nyní je podle svých slov konečně spokojená a na to všechno předtím už nechce vzpomínat.

Svoje dva syny z prvního manželství „má moc ráda“, vždycky se snažila nedělat mezi nimi rozdíly, protože sama zažila, jaké to je. Velký důraz kladla na školu a učení (za dobré známky dostávali finanční odměnu), vedla je k tomu, aby byly sebevědomí („...snažila jsem se je vést k tomu, aby z nich něco bylo.“) Děti se po rozvodu přestaly s otcem úplně stýkat, podle paní Jany nebyl zájem ani na jedné ani na druhé straně, a tak výchova zůstala zcela na matce (druhý manžel se jí do výchovy „nepletl). Svoje děti nikdy nebila, ale sama uznává, že byla přísná („... na děcka musíš být přísná, jinak by ti brzy přerostly přes hlavu.“)

Dnes oba její synové žijí daleko od matky, starší syn je ženatý podruhé a pracuje jako pojišťovací poradce, mladší syn žije sám, pracuje v počítačové firmě a studuje vysokou školu. Občas matku navštěvují. Paní Jana říká, že je ráda vidí, ale žít s nimi pod jednou střechou by nikdy nechtěla. Také o svém stáří má jasnou představu („Děcka se o mě nepostarají a já bych ani nechtěla, aby se staraly, až jednou nebudu moct, prodám domek a půjdu do nějakého hezkého penzionu pro seniory.“).

Ještě by bylo zajímavé říct, jak se vyvíjel její vztah s bratrem. Přestože k sobě sourozenci nikdy nepřilnuli, občas se i s rodinami navštěvovali. Zásadní obrat nastal před několika lety, kdy po smrti matky došlo k nepříjemným tahanicím o majetek (urážlivé dopisy, výhružné SMS zprávy určené Janě od jejího bratra). Pro paní Janu je tím pádem vztah s bratrem definitivně ukončený, sama říká („... už nemám bratra.“).

Petr, 38 let, automechanik, dvě děti

Petr je nejstarší ze tří bratrů, společně prožili harmonické dětství. Petr s úsměvem vzpomíná na společné dovolené s rodiči, na to jak s tátou chodili rybařit, jak ho máma učila vařit, na společné „lumpárny“, které jako kluci vyváděli.

Rodina žila v bytě na sídlišti, a tak odpadla práce v hospodářství, přesto musely děti pomáhat při domácích pracích (vysávání, umývání nádobí, samozřejmě byl úklid jejich společného pokoje), při vykonávání prací se děti střídaly, aby se nehádali. Po splnění úkolů a přípravě do školy mohly děti ven, matka jim určila dobu návratu domů („...my jsme to dodržovali, no někdy se stalo, že jsme to přetáhli, ale nikdo z toho nedělal tragédii.“).

Na stanovení a dodržování pravidel se oba rodiče podíleli stejnou mírou. Petr nedokáže určit, který z rodičů byl přísnější, říká, že oba stejně. Rodiče se nikdy před dětmi nehádali a vzájemně se podporovali.

Nyní Petr společně s manželkou vychovává dvě děti (staršímu synovi je sedm let a mladšímu tři roky). Petr sám uznává, že by na děti měl být přísnější. „Už by mohli mít nějaké povinnosti (teda ten starší) a ne jen vasedávat u počítače.“ Podle slov pana Petra je jeho žena „zbytečně rozmazluje“ a taky se někdy stane, že povolí to, co otec zakázal. Přesto se na důležitých otázkách dokážou s manželkou shodnout. Sám považuje své manželství za velmi spokojené a jeho rodina je pro něj „vším“. Svým dětem se maximálně věnuje a veškerý volný čas tráví společně s rodinou.

Se svými rodiči i bratry má dodnes velmi hezký vztah a často je i s rodinou navštěvuje.

5.2. Dílčí závěr

Z provedeného šetření je zřejmé, že výchova, kterou respondenti prošli v dětství se výrazně odráží i v jejich vlastním výchovném stylu, který uplatňují vůči svým dětem a má vliv také na podobu zastávaných norem chování. Z uvedených studií je také patrné, že dříve bylo běžné, aby děti měly určité povinnosti a také, aby je důsledně plnily. Děti brali tyto povinnosti většinou jako samozřejmost. V případě dětí pana Petra už tomu tak není.

Z výpovědí také vyplývá, jak výchova v dětství přispívá k udržování nebo naopak ztrátě příbuzenských vztahů.

Především z rozboru výpovědi paní Zdeny je zřejmé, že zde rodiče uplatňovali ideální výchovný styl, tedy styl demokratický (sociálně integrační), v němž panuje respekt dětí vůči rodičům, ale i naopak. Na dítě jsou kladeny přiměřené požadavky, je bráno jako

odpovědný člen rodiny, který má také své povinnosti a jejich plnění proto považuje za samozřejmé. Tento styl vytváří příznivou rodinnou atmosféru, učí spolupráci mezi lidmi, umožňuje dítěti projevovat svoje názory a přání. Děti vychované tímto stylem mívají nejvyšší předpoklady k úspěchům v rodinném životě, ve škole, ale i v dalších oblastech, což se projevilo v životě paní Zdeny.

Závěr

Ve své práci jsem se chtěla zaměřit na rodinu, která jako nejdůležitější sociální skupina výrazně předurčuje budoucí životní pozici dítěte. Rodina je prvním světem dítěte a nejdůležitějším článkem přirozené struktury lidských vztahů, právě na její soudržnosti a pevnosti, na jejích mravních základech závisí budoucnost dítěte.

Proto se v první kapitole zabývám všeobecně významem rodiny pro dítě a navazuji dalšími kapitolami, ve kterých chci poukázat na důležitost výchovy dítěte již v raném věku. Mnohé komplexy a dysfunkce vznikají v těchto nejranějších letech. Právě tato fáze hraje podle mnohých odborníků primární vývojovou roli a rozhoduje o budoucnosti dítěte. Bertrand Russel říká: „Pro vývoj nejlepšího lidského druhu je naprosto nezbytné štěstí.“

Dítě se rodí do světa, který si nevybírám, rodí se do rodiny, která je mu dána. Má za sebou devítiměsíční vývoj v těle matky a dlouhý vývoj dalšího života před sebou. Je teď zcela odkázané na dospělé lidi a na to, jaké podmínky pro život mu připraví.

Krásně o tom píše Jiřina Prekopová ve své knize *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*: „Vychovávat dítě znamená především respektovat jeho dětskou osobnost se všemi jejími zvláštnostmi a bezpodmínečně ho milovat. Výchova je záležitostí srdce a vyžaduje mnoho trpělivosti. Výchova znamená, že nabídne hostu dobré místo a tak dlouho ho budu vnitřně podporovat, dokud sám nepozná svoji cestu.“

Většina rodičů si přeje, aby jejich dítě bylo šťastné i úspěšné zároveň. A mnozí rodiče se tedy ptají, jaká výchova je pro děti nejlepší. Na tuto otázku neexistuje jednoznačná odpověď, výchova není jednoduchý proces, na který existuje návod. Ale pokud bych měla jednoduše odpovědět, tak asi takto – dávat dětem dobrý příklad, protože děti nás napodobují a to, co u nich nejvíce odsuzujeme, je naše chování, které se v nich zrcadlí. Když v rodině panuje pohoda a klid, když jim dáváme příklad vzájemné úcty, porozumění a tolerance, děti se budou chovat stejně jako my.

Ve své práci se zmiňuji o důležitosti výchovy k zodpovědnému rodičovství a právě zamyšlením se nad tímto tématem bych chtěla svoji práci uzavřít.

Rodina je prostředí, kde vztahový život člověka začíná a zásadně se utváří. Dnes často kolem sebe vidíme, jak neschopnost hlubší vztahy navázat a udržet zásadně snižuje

kvalitu života. I když dnes lidé na první pohled touží zdánlivě po jiných metách – po fyzické kráse, pohodlí, penězích, úspěchu v práci apod., nakonec stejně zjistí, že to hlavní, co dá životu smysl, jsou vztahy. Rodina nabízí jít v nich do hloubky. Komu se podaří vytvořit stabilní párový vztah a fungující rodinu, ten získává bezpečné zázemí pro veškeré další počínání.

Cílem mé práce bylo dokázat, jak jsou první roky života důležité pro rozvoj celé osobnosti, a docházím k jednoznačnému závěru, že pozitivní rodinné klima hraje v tomto procesu zcela zásadní roli.

Ukazuje se, že sociální pedagogika má velký význam nejen pro rodinu jako systém, ale i pro všechny její subsystémy. Jde zejména o sociální prevenci, tedy předcházení problémům v rodině, optimalizaci rodinného fungování a celkové posilování odolnosti rodiny.

Resume

Bakalářská práce s názvem – „ Rodina – její funkce primární prevence“, obsahuje pět kapitol.

V první kapitole je pozornost věnována rodině a jejímu významu pro dítě. Dále se zabývám problémy současné rodiny a také tím, jak se vyvíjelo postavení dítěte v rodině v historickém kontextu.

Druhá kapitola je zaměřená na výchovu, na důležitost včasného určování hranic ve výchově, věnuji se roli trestu ve výchově, výchovným stylům a velmi důležité otázce, jakou je rozvoj sociálních a emočních dovedností dítěte.

Třetí kapitola pojednává o důležitosti efektivní komunikace mezi rodiči a dětmi a také důležitosti společně stráveného volného času. Nedílnou součástí volného času dnešních dětí je počítač, také tomuto fenoménu se věnuji v příslušné podkapitole.

Ve čtvrté kapitole se zabývám důležitostí výchovy k zodpovědnému rodičovství.

Pátá kapitola obsahuje kasuistiky výchovných stylů, ve kterých se ukazuje, jakým způsobem ovlivňuje výchova, kterou jsme prošli v dětství nejen náš vlastní výchovný styl, který uplatňujeme vůči svým dětem, ale i celý budoucí život, naše postoje a názory.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá úlohou rodiny při formování osobnosti dítěte. Jejím cílem bylo ukázat, jak důležité jsou první roky v životě dítěte a jakou roli hraje v tomto procesu příznivé klima v rodině.

Práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a praktickou. Teoretická část je zaměřena na význam rodiny pro dítě, důležitost včasné výchovy a výchovy k zodpovědnému rodičovství. Praktická část obsahuje případové studie, které ukazují, jakým způsobem výchova v dětství poznamená vlastní výchovný styl, který rodiče později uplatňují při výchově svých dětí.

Klíčová slova

dítě, rodina, výchova, trest, odpovědnost, rozvod, komunikace, volný čas, výchovný styl, zodpovědné rodičovství, vývoj, funkce

Annotation

This thesis focuses on the role of a family during the formation of a child's personality. The objectives of the thesis are to demonstrate the importance of first years of a child's life and the role of a positive climate in a family during this period.

The thesis is divided into two parts – a theoretical section and a practical one. The former deals with general significance of a family for a child, relevance of early education, and also importance of education about responsible parenthood. The latter part contains example studies concentrating on analysing a way education in childhood influence education style parents use while raising their own children.

Key words

child, family, education, punishment, responsibility, divorce, communication, leisure time, education, responsible parenthood, development, function

Použitá literatura a internetové zdroje

- Brtníková, M. *Svět muže, ženy a jejich dětí*. Praha: Horizont, 1991. ISBN 80-7012-044-4.
- Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.
- Dunovský, J. a kolektiv, *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9.
- Einonová, D. *Naše dítě-rozvoj osobnosti*. Havl. Brod: Fragment, 2001. ISBN 80-7200-518-9.
- Havlík, R., Kořa, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- Hayes, N. *Aplikovaná psychologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-807-4.
- Hofbauer, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-927-5.
- Hornáková, K. et al. *Jak mluvit s dětmi od narození do tří let*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-612-4.
- Huber, A. *Emocionální inteligence*. Praha: Zems+Pragma, 2005. ISBN 80-903305-6-8.
- Liedloffová, J. *Koncept kontinua*. Praha: Dharma Gaia, 2007. ISBN 978-80-86685-79-3.
- Makarenko, A.S. *O výchově dětí v rodině*. Praha: Svoboda, 1948.
- Márová, Z. et al. *Výchova dětí v neúplné rodině*. Praha: SPN, 1978.
- Matějček, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986.
- Matějček, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 1 vyd. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-085-5.
- Matějček, Z., Dytrych, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2 vyd. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-24-9.
- Melgosa, J., Posse, R. *Umění výchovy dítěte*. Praha: Advent-Orion, 2003. ISBN 80-7172-613-3.
- Možný, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon, 2002. ISBN 80-864-290-59.
- Opatřilová, D. *Pedagogicko-psychologické poradenství a intervence v raném věku u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-3977-9.

- Pelt, N. *Dítě v dobrých rukou*. Praha: Advent-Orion, 2000. ISBN 80-7172-420-3.
- Prekopová, J., Schweizerová, Ch. *Neklidné dítě*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-351-2.
- Prekopová J., Schweizerová, Ch. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-854-6.
- Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- Shapiro, L.E. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-964-X.
- Sirovátka, T., Hora, O. *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. 1 vyd. Brno/Boskovice: František Šalé-Albert, 2008. ISBN 978-80-7326-140-5.
- Švejcar, J. a kol. *Péče o dítě*. Praha: Avicenum, 1982.
- Vážanský, M. *Volný čas a pedagogika zážitku*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-210-042B-2.
- Vybíral, Z. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.
- Woolfson, R. C. *Bystré dítě-batole*. Praha: Ottovo nakladatelství, s.r.o., 2004. ISBN 80-7360-004-8.
- měsíčník Rodiče 5/2008, www.rodice.com, ISSN 1211880X.
- měsíčník Právo a rodina, 2005, <http://www.linde-nakladatelství.cz>.
- http://www.marianne.cz/clanek/3879/rodina_ocima_psychologa_2_dil.html.
- <http://www.nasemimi.cz/clanky-zena-a-rodina/rozvod-19.html>.